

Прегледни научни рад

<https://doi.org/10.18485/folk.2022.7.2.5>
39:378.093.5:[001.32(497.11 Beograd)
39:930.25:[001.32(497.11 Beograd):004“2022”
39:930.25:[001.32(497.11 Beograd):004.738.5

Дигитална база Фолклорне збирке Етнографског института САНУ (Фолклорна збирка *Етнографскої інституції САНУ*) – изазови, искуства и први резултати рада на њеној изради

Борђина Трубарац Матић

У прилогу се даје осврт на садржај и процес настанка архивске фолклорне збирке Етнографског института САНУ; указује се на њен значај, као и на тренутно стање у коме се она налази. Посебна пажња је посвећена разматрању могућности које дигитална хуманистика нуди за решавање вишедеценијског проблема коришћења ове фолклорне грађе и представљају се први резултати рада на њеној дигитализацији, која је започета у мају 2022. године. Даје се кратак преглед методологије, процеса рада и изазова с којима се суочио истраживачки тим током обраде текстова до сада унетих у Дигиталну базу Фолклорне збирке ЕИ САНУ. Сем основних података о овој бази, заинтересованима се пружају смернице у вези с начином коришћења интернет апликације преко које је могуће консултовати досад унете фолклорне текстове, као и упутства на које све начине је могуће вршити претраге грађе.

Кључне речи: Фолклорна збирка ЕИ САНУ, дигитална хуманистика, Дигитална база Фолклорне збирке ЕИ САНУ, фолклор Другог светског рата и послератне изградње земље.

Етнографски институт САНУ располаже богатом фолклорном архивском збирком народних песама и краћих фолклорних форми која, по тренутној слободној процени, броји између 18.500 и 20.000 текстова. Прецизним бројем још не располажемо с обзиром на то да никада нису до краја спроведени завођење и систематизација целокупне књижевне фолклорне грађе која је депонована у Етнографском институту од ње-

говог формирања 1947. године до данас. Иако је грађа највећим делом сакупљена у периоду од 1949. до 1950. године, њен прилив је трајао све до краја седамдесетих година двадесетог века и чува се у виду рукописних записа, као и на фишама, на којима је један велики део грађе прекуцан писаћом машином и то у више примерака.

О настанку збирке и њеном садржају

Прикупљање грађе која данас чини највећи део збирке започело је непосредно након оснивања Етнографског института САН 1947. године. Из сачуване документације Етнографског института (у даљем тексту: ЕИ САНУ) (записници с научних већа, планови и извештаји о реализованим активностима сарадника сл.) видимо да је формирање ове збирке сматрано једним од најбитнијих задатака самог Института. Већ 1947. године ЕИ САНУ је финансирао теренско сакупљање „народноослободилачког фолклора“, које је спровео Миљан Мојашевић на територији Санџака (в. Мојашевић 1950). Из извештаја Раде Марковић (Марковић 1952) сазнајемо да су 1947–1948. године народне умотворине сакупљане на подручјима Санџака, Сретечке жупе, Левча, Груже, Маврова, Битоља, Малешева, и то не само током циљаних теренских истраживања, већ и за време редовних теренских истраживања насеља и становништва која су спроводили сарадници Института. Ипак, највећи део грађе прикупљен је током лета 1949. године, када је покренута читава мала армија од близу 60 сакупљача. Осим сарадника Етнографског института, већински део чинили су студенти Београдског универзитета, првенствено они с Филозофског факултета. Ангажовани сакупљачи су послати у групама од два до седам чланова „у неколико праваца и то првенствено у жаришта народноослободилачке борбе“, са задатком да бележе „песме настале у току Народнаослободилачке борбе и изградње социјализма (...) а уз то и осталог фолклора“ (Марковић 1952: 581). Екипе су упућене у области Титовог Ужица, Криве Феје, Власине, Косова и Метохије, Козаре, источне Босне и у Црну Гору. Сем тога, један број екипа је распоређен по великим градилиштима (дуж трасе изградње аутопута „Братство и јединство“ и на различитим локацијама Новог Београда, који је тада почињао да се гради). На њима су тзв. омладинске радне бригаде из различитих крајева Југославије учествовале у тада највећим грађевинским подухватима послератне изградње земље. По процени Раде Марковић, након лета 1949. године, збирка је већ располагала са око 15.000 песама, а касније је наставила да расте током 50-их година, пошто је сарадницима Института дата инструкција да током индивидуалних и групних теренских истраживања паралелно скупљају и фол-

клорну грађу. Тако, 1960. године, Душан Недељковић (1960: 43) помиње збирку од око 20.000 песама. На основу података којима тренутно располажемо, последњи архивски записи песама прикључени збирци датирају из 1979. године – то су већином партизанске и револуционарне песме из записа Ђорђа Караклајића. Збирка располаже с 200 песама с нотним записима које су, сем Ђорђа Караклајића, забележили Драгољуб Јовановић, Драгослав Девић и Сава Вукосављевић.

На основу речи самих учесника велике акције прикупљања фолклорне грађе из НОБ-а и послератне изградње земље, спроведене током 1949. и 1950. године, види се да је основни мотив за њено покретање био идеолошко-политичке природе, те да је представљао део политичко-доктринарне агенде новоформираних владајућих елита из кругова Комунистичке партије Југославије. Један од главних промотера, идејних и организационих носилаца овог подухвата био је Душан Недељковић, високо позициониран члан КПЈ и први проректор Београдског универзитета након Другог светског рата. По Недељковићевим речима, „народна песма [је] увек актуелна и партијна, окренута својим стваралачким оштрицама решавању и савладавању најактуелнијих питања стваралачке револуционарне борбе“ (1960: 43) – што сликовито говори како о критеријуму селекције фолклорне грађе која ће бити бележена током подухвата њеног сакупљања, тако и о значају који су он, па тиме и нове власти чији је он био посленик, приписивали народној песми као оружју револуционарне трансформације друштвеног и културног поретка коју су спроводили. Ипак, тек будућом критичком и стручном анализом моћи ћемо да сазнамо више о томе у којој мери се уопште заиста ради „народној песми“. Изворно народних песама у збирци свакако има, али велики број текстова је недвосмислено настао подстакнут пропагандним и револуционарним активностима. Ово потврђују и речи Миљана Мојашевића, једног од првих Недељковићевих сарадника, коме је Етнографски институт финансирао рад на сакупљању песама још 1947. године, одмах након основања. Мојашевић потврђује да је народноослободилачки фолклор од „културнополитичког значаја за наше народе“ и да представља „саставни део културне револуције која се одвија као последица економско-политичке револуције код нас (...) [и] подупире и популарише ту револуцију“ (1952: 205). Из данашње перспективе, с временске дистанце од седам деценија, отворене су могућности за сасвим ново сагледавање ове фолклорне грађе, чији значај не почива толико у књижевној вредности песама (у највећем броју случајева он је веома скроман), колико у томе што су песме драгоцен документ једног бурног и динамичног времена.

С обзиром на задатак постављен сакупљачима, не чуди да највећи део збирке чине песме које тематизују Други светски рат, улогу коју су

у њему имали Комунистичка партија Југославије и Савез комунистичке омладине Југославије, затим партизане и њихову борбу, као и многобројна ратна страдања. Песме су скупљане непосредно након доношења Резолуције Информбироа о КПЈ-у, па знатан број песама тематизује тај догађај или представља реакцију на њега. Многобројне су и песме о послератној изградњи земље, радним акцијама, процесима економско-политичке транзиције кроз коју је Југославија пролазила, али и о сасвим новом типу жене пониклом на знатно измењеним моделима друштвено пожељног. Велики је број и хумористичких, љубавних, еротских (ређе опсцених) песама, а забележене су и посленичке, обредне и епске песме различите тематике (о борби с Турцима, Балканским ратовима и Првом светском рату), којих је несразмерно мало у односу на то колико их је затечено на терену – сакупљачи их често нису бележили, иако су „констатовали да их у областима у којима су вршили испитивања има много више него што је забележено“ (Марковић 1952: 581). Ово је највероватније била последица непосредних упутстава које су добијали пред полазак на терен.

Чињеница да је овај архивски материјал изузетно обиман и већ деценијама несређен, утицала је на то да ова драгоцен и обимна грађа, депонована у мноштво кутија, буде посве непрегледна и готово неупотребљива за истраживаче, те самим тим и неправедно занемарена. Иако би се повремено појавио понеки ентузијаста који би био заинтересован да је претражује, хаотично стање у којем се грађа налазила убрзо би га навело да одустане. Иако је ово најобимнија збирка овог типа сакупљена на територији бивше Југославије у другој половини двадесетог века, њен садржај је још увек недовољно познат научној и широј јавности, а фолклорна грађа, која се налази у њој, несразмерно мало је проучавана у односу на свој значај – реч је о богатом и драгоценом документу једног од најтурбулентнијих транзиционих периода у историји Југославије у двадесетом веку.

О раду на сређивању, евидентирању и систематизацији збирке

Почетком 2020. године у Етнографском институту САНУ формирана је радна група под руководством др Ђорђине Трубарац Матић, чији задатак је био да установи у каквом стању се ова збирка налази, да је систематизује и започне рад на дигитализацији њене грађе. Сем руководиоца, у 2020–2021. години групу су чинили др Милан Томашевић, др Нина Аксић и Биљана Миленковић-Вуковић (библиотекар ЕИ САНУ). Током 2022. групи се придружила Бојана Вуковић (архивиста ЕИ САНУ),

која је те године започела ангажман у Институту, а од 2023. и др Данило Трбојевић.

Током 2020–2021. године, рад овог тима је био знатно отежан услед примене специјалних мера заштите у околностима проглашавања пандемије САРС-КоВ-19, због чега је неко време физички приступ грађи био онемогућен (током потпуног затварања), док је касније тимски рад био тешко изводљив (због мера међусобне дистанце и ограничења дозвољеног броја од једне особе на површини од 4 m²).

Иако су ове околности успориле рад тима, учињени су и знатни помаци. Делови расуте збирке (која у архивистичком смислу тек треба да буде прописно оформљена) обједињени су и тренутно их чини: 9 инвентарних књига; 137 теренских рукописних свезака; 200 листова с песмама пропраћених нотним записима; 34 кутије са листовима А5 и А4 формата на којима су песме прекуцаване писаћом машином.

Иако данас имамо на располагању девет инвентарних књига, последња од њих носи број 13. На основу тога знамо да су четири инвентарне књиге с временом загубљене, што не значи да их у наредном периоду нећемо наћи. Последња инвентарна књига, са записом који открива да је у њој требало да буду пописане песме с бројевима 18.280–20.044, потпуно је празна, али је информативна јер указује на укупан број фолклорних текстова којим је збирка располагала током педесетих година прошлог века.

Теренске рукописне свеске нумерисане су бројевима од 1 до 149, с тим што недостаје 12 свезака (под бројевима: 27, 40, 41, 42, 45, 46, 47, 48, 49, 57, 70 и 104) у којима би требало да су се налазиле 2.054 песме. Готово све песме из за сада недостајућих свезака чувају се на папирима с машински прекуцаном грађом. С обзиром на то да смо током рада на дигитализацији досад обрађеног фолклорног корпуса збирке наишли на одређени број песама које постоје у рукописним свескама, али никада нису прекуцане машином, нити су икада заведене, не можемо да знамо да ли је у загубљеним свескама било и таквих песама. Ако јесте, за сада их можемо сматрати изгубљенима.

Затечено је 200 листова на којима су руком записани текстови песама с нотним записима. На основу списка песама које је Етнографском институту предао Ђорђе Караклајић, видимо да их је пет загубљено.

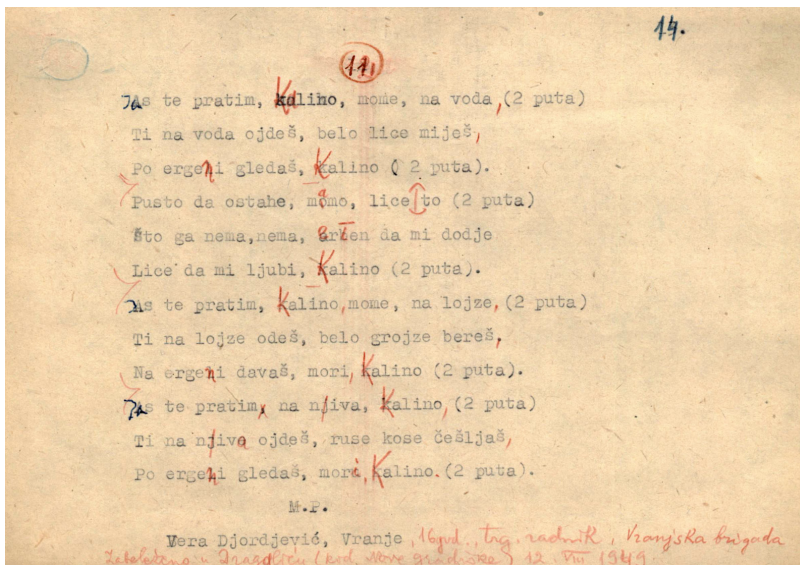
Кутије с машински прекуцаном грађом на себи имају записе о томе у ком нумеричком распону су песме које би требало да се у свакој од њих налазе, иако у неколико наврата тог поклапања нема. Последњи нумерички распон записан на кутији је 16.000–18.000. Како је при прекуцавању грађе прављено више копија (уз коришћење индига), располажемо с више копија прекуцаних текстова, а оне су затечене некада у

различитим кутијама, а некада и заједно у истим кутијама у којима су и оригинали.

Основни изазови који се постављају пред истраживаче у поменутој архивској грађи су следећи:

1) Непотпуно и недоследно спроведено инвентарисање фолклорних текстова: читави делови инвентарних књига су непопуњени, нумеричке ознаке се често не подударају с бројевима на папирима и у рукописним свескама; песме које је требало унети у последњу инвентарну књигу никада нису заведене.

2) Нумерација текстова у рукописним свескама је рађена, мењана и дописивана у бар три наврата и често се не поклапа с нумерацијом затеченом на папирима с машински прекуцаним текстовима, или с оном у инвентарним књигама (за пример в. сл. 1).

Сл. 1. Пример теренског рукописног записа с накнадним интервенцијама

3) Немогућност ослањања на затечене нумеричке ознаке додатно компликују многобројни примерци с прекуцаним текстовима на којима су некада накнадно руком мењани бројеви песама, а некада не.

4) У рукописним свескама има текстова који никада нису прекуцани, нумерисани, нити инвентарисани.

5) Релативно често има одступања између теренских записа текстова и њихових машински прекуцаних верзија. Некада су то тек словне грешке, изостали или накнадно придодати стихови, произвољно и проблематично тумачене графије, али некада се ради и о свесно измење-

ним речима – рецимо, накнадно и у другачијој боји прецртаној речи и различитим рукописом дописаној сасвим другој. С обзиром на то да се радило о изузетно турбулентном транзиционом периоду, мотиви за ову последњу врсту одступања могу се тумачити на различите начине у зависности од случаја до случаја.

Описано стање грађе чини систематизацију ове збирке захтевним подухватом, којим ће се током наредних година интензивно бавити Бојана Вуковић, у чему јој умногоме помаже остатак тима током свог редовног рада на дигитализацији фолклорне грађе ове збирке.

О дигитализацији фолклорне грађе ЕИ САНУ

С радом на дигитализацији фолклорне грађе ЕИ САНУ започело се у мају 2022. године, када је Министарство културе Републике Србије одобрило средства за суфинансирање пројекта под називом *Израда дигиталне базе народних песама из архиве ЕИ САНУ*, чији руководилац је била др Ђорђина Трубарац Матић. Пројектни период је трајао од маја до децембра 2022. године, а основни пројектни циљ била је израда дигиталне базе која би омогућила, с једне стране, корисну истраживачку алатку будућим корисницима, а с друге стране, радну алатку за систематизацију и обраду грађе корисну самом тиму током рада на задатку којег се латио. Сем руководиоца, пројектни тим су чини инж. Бранислав Томић, др Милан Томашевић, др Нина Аксић, Биљана Миленковић-Вуковић и Бојана Вуковић.

До краја пројектног периода је направљена база података с могућношћу претраге пуног текста (енг. *full-text search engine*), тј. корпуса сачињеног од целовитих текстова унетих у базу, као и претраге по различитим категоријама метатекстуалних уноса (језик, сакупљач, време и место сакупљање, напомене сакупљача, напомене приређивача, кључне речи, књижевнотеоријски опис). Ова база тренутно није доступна широј публици. Један од будућих задатака тима свакако ће бити да се направи њена корисничка верзија која ће заинтересованима омогућити њено коришћење унутар просторија Етнографског института САНУ.

Дигитална обрада грађе је подразумевала више фаза:

1) припрему сегмента грађе која ће бити дигитално обрађена у датом периоду (сравњивање свезака, папира с машински прекуцаним текстовима и инвентарних књига);

2) пребацивање текстова у дигитални формат (скенирање папира с прекуцаним текстовима¹, а затим и OCR обраду скенираних тексто-

¹ Како су нам била омогућена знатно скромнија средства од оних која смо тражили, нисмо били у могућности да обезбедимо апарат погодан за скенирање рукописних

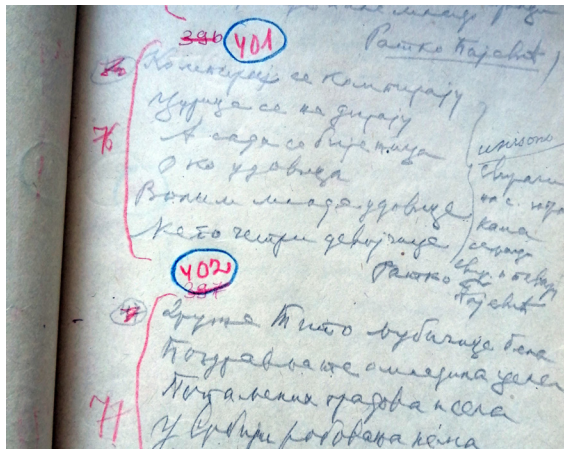
ва онда када је то било могуће, или њихово прекуцавање онда када је OCR обрада била неефикасна);

3) упоређивање текстова примарног извора (теренски записи) са секундарним изворима (текстови прекуцани писаћом машином и инвентарне књиге), и утврђивање коначних текстова (у случају неподударња, предност је давана примарном извору), те лектуру текстова. Ако су текстови били на језику другачијем од српскохрватског, онда су рађене транслитерација и додатна провера тачности прекуцаног текста у односу на рукописни запис, обично писан српском ћирилицом и то онако како је сакупљач чуо песму;

4) унос текстова у базу;

5) израда и унос метаподатака у базу.

С обзиром на то да су папири с машински прекуцаним текстовима обиловали рукописним интервенцијама, прекуцаним у два примерка, замућеним или бледо куцаним словима (в. сл. 2), у највећем броју случајева OCR обрадом се није постизала бржа дигитална обрада, те је већина текстова била ручно прекуцавана.

Сл. 2. Пример папира с машински куцаним текстом и с интервенцијама унетим руком

У периоду од осам месеци колико је пројекат трајао, у базу је унето 538 фолклорних текстова, од тога 533 песме и 5 загонетака. То је грађа сакупљена у периоду од 11. до 22. августа 1949. године на градилишима дуж трасе изградње аутопута „Братство и јединство“, и то већином на локацијама у околини Жупање и Спачве. Сакупљачи су били Михаило-Мика Поповић (1925–2011), тада још увек студент Филозофског факултета, и Миленка Поповић, тада још увек студентка Филозофског факултета, те оне за сада још увек нису скениране.

култета у Београду, који је забележио песме и загонетке под бр. 1–338, и Радослав Павловић (1897–1983), сакупљач песама под бр. 339–538, који је био међу првим сарадницима Етнографског института, запосленим одмах након његовог формирања.

Од 533 песме, двадесет и једна је на македонском језику. Њих је Михаило Поповић записао онако како их је чуо и то српском ћирилицом. Песме су спеване пре него што је македонски језик стандардизован. У базу су унете тако што су транслитероване македонском ћирилицом, али без икаквих других измена.² Постоји и једна песма на бугарском језику (бр. 77). Њу је Михаило Поповић записао такође српском ћирилицом као „стару бугарску песму коју су певали партизани у Македонији“, иако се у ствари ради о песми *Тих бјал Дунав* бугарског песника Ивана Вазова, посвећеној Ивану Ботеву и његовој чети у Априлском устанку против Турака 1876. године, с тим што је оригинални текст песме донекле измењен и знатно скраћен (од оригиналне 22 строфе, „варијанта“ македонских партизана коју је записао Поповић има их само 4). Иако се не ради о народној песми, у базу је унесена као интересантан пример фолклоризације. Она је такође била записана српском ћирилицом. Њу смо транслитеровали бугарском ћирилицом, без других измена.³

Сем поменуте базе, направљена је веб апликација *Фолклорна-ЗбиркаЕИСАНУ* за представљање и слободно коришћење преко интернета онога што чини најатрактивнији садржај базе, а то су фолклорни текстови, које је могуће консултовати на URL адреси: <https://folklor nazbirka.ei.sanu.ac.rs/lppesme/index.php#citiranje>. Ова апликација омогућава како приступ унетим текстовима преко листе унетих текстова, тако и преко броја под којим су текстови нумерисани. Сем тога, апликација омогућава и различите видове претрага по принципу претраге пуног текста. У зависности од потреба корисника, претраге унутар самих текстова могуће је вршити уносима куцаним било латиничким, било ћириличким писмом и то на два начина:

1) Претраживање појединих речи (до три) омогућава кориснику да лако пронађе све оне текстове у којима се помиње нека од унесених речи. Ова врста претраге се може користити за различите варијанте истог појма (рецимо, *девојка*, *дјевојка*, *ђевојка*), или за синонимне појмове (рецимо, *борба*, *бој*, *битка*), или за тематски или идејно блиске појмове (рецимо, *реакција*, *кулак*, *буржоазија*). Једном када су жељене речи унесене а претрага покренута, понуђене су све оне речи које су ушле у први круг селекције. Потребно је одабрати од њих речи које одговарају

² Дугујемо захвалност Предрагу Црнобрњи који нам је помогао током обраде и утврђивања текстова македонских песама.

³ Захвалност за помоћ у обради бугарске песме, као и за указивање на то да је реч о песми Ивана Вазова, дугујемо колеги Петку Христовом.

појму/појмовима који су предмет претраге и покренути други круг селекције, након чега бивају понуђени сви они текстови у којима се помињу тражени појмови.

2) Претрага групе речи омогућава трагање за појединим синтагмама (рецимо, *звезда петокрака*), краћим реченицама (рецимо, *Ђе си била?*), или усменопоетским формулама (рецимо, *беле руке*).

Подаци о сакупљачима, месту и времену сакупљања као и о географском пореклу казивача дати су у уводном тексту, унутар поглавља *Реч приређивача*.

О плановима за наредни период

Резултати који су реализовани у периоду мај–децембар 2022. године били су део пилот-пројекта којим су постављени информатички инфраструктурни темељи за будући рад на дигитализацији фолклорне грађе архивирани у ЕИ САНУ. Такође, тим сарадника који је радио на пројекту суочио се с различитим видовима могућих изазова који се могу јавити током рада на дигитализацији грађе. Свесни смо да се ради о вишегодишњем подухвату и надамо се даљој институционалној и финансијској помоћи, коју ћемо континуирано покушати да обезбеђујемо. Као циљеви зацртани да се реализују до краја 2023. године, у плану су побољшање веб апликације тако да се уз клик на сваку песму омогући приступ метаподацима као што су сакупљач, казивач, место и време бележења, као и напомене сакупљача и приређивача. У базу ће бити унето нових 2.000 фолклорних текстова.

Позивамо целокупну заинтересовану фолклористичку заједницу да почне да користи веб апликацију *ФолклорнаЗбиркаЕИСАНУ*, као и да нам помогне да од ње направимо што бољу и кориснију истраживачку алатку тако што ће нам се обратити, поделити своја искуства с нама и помоћи конструктивним сугестијама.

Библиографија

- Марковић, Р. (1952). Извештај о фолклорној збирци Етнографског института Српске академије наука. *Гласник Етнографског института САН I(1-2)*, 580–584.
- Мојашевић, М. В. (1950). Из партизанске народне поезије у Санџаку. *Зборник радова*. Књ. IV. *Етнографски институт*, књ. 1. Ур. В. С. Радовановић. Београд: Српска академија наука, Научна књига, 51–75.

Недељковић, Д. (1960). Прилог проучавању законитости развитка нашег народног певања у периоду Народне револуције, Ослободилачког рата и изградње социјализма Југославије. *Зборник радова*, књ. LXVIII. *Етнографски институт*, књ. 3. Ур. Д. Недељковић. Београд: Српска академија наука, Научно дело, 39–167.

The Creation of the Database of the Folklore Collection of the Institute of Ethnography SASA – Challenges, Experience and the First Results

Ђорђина Трубарас Матић

Summary

A report on the content and the current state of the archival Folklore Collection of the Institute of Ethnography of the Serbian Academy of Arts and Sciences (IE SASA) is provided together with an overview of data regarding the time scope and the historical, political and cultural context in which the Collection was created. Its importance is pointed out, since it contains the largest collection of WW2 Partisan songs, post-WW2 communist propaganda and anti-Stalinist songs, the songs thematizing the post-WW2 reconstruction of Yugoslavia, the emancipation of women and other transitional processes initiated or accelerated in Yugoslavia after the communist revolution had been completed. Special attention is paid to the question of possibilities provided by digital humanities for solving the decades-long problem of systematization and classification of this huge folklore material (cc. 20.000 texts), as well as of creating the Database of the IE SASA Folklore Collection as helpful and intelligent research tool that can enhance the future use of the Collection as a valuable source of primary material in Humanities. The first results of the work on establishing this database – which started in May 2022 – are presented. The guidelines on the possibilities of Internet application of the Database are provided.

Keywords: Folklore Collection of the Institute of Ethnography of the Serbian Academy of Arts and Sciences, Digital Humanities, Database of Folklore Collection of IE SASA, Partisan folklore of the WW2, folklore of the post-WW2 Yugoslav transitional period.

др Ђорђина Трубарац Матић
Етнографски институт САНУ, Београд
Е-пошта: djordjina.trubarac@ei.sanu.ac.rs

Примљено: 10. 11. 2022.
Прихваћено: 20. 12. 2022.